

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HỌC

NGUYỄN MẠNH HOÀNG. *Thơ Nôm các chúa Trịnh*

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 62.22.01.21

Thơ Nôm - dòng thơ ca tiếng Việt mang đậm bản sắc dân tộc, là một bộ phận sáng tác quan trọng trong lịch sử văn học Việt Nam thời trung đại. Quá trình phát triển và thành tựu của nó đã được các nhà khoa học quan tâm nghiên cứu từ nhiều góc độ khác nhau như: tác giả, tác phẩm, lịch sử phát triển, cấu trúc thể loại, bản chất và quy luật vận động thể loại,... Tuy nhiên, sự phát triển của thơ Nôm thời Lê Trung hưng với sáng tác của các chúa Trịnh vẫn chưa được nghiên cứu một cách thấu đáo. Mặc dù từ rất sớm trong lịch sử, thơ Nôm các chúa Trịnh đã được Lê Quý Đôn, Phạm Nguyễn Du, Phan Lê Phiên, Phan Huy Chú... đánh giá cao, nhưng do nhiều nguyên nhân khách quan và chủ quan, cho đến nay dòng thơ Nôm Trịnh phủ vẫn chưa lọt sâu vào miền chú ý của học giới, độc giả văn chương, công việc khảo sát văn bản vẫn đang trong quá trình tiếp tục. Với lý do đó, tác giả đã lựa chọn nghiên cứu dòng “Thơ Nôm các chúa Trịnh” nhằm góp phần thu hẹp khoảng trống trong nghiên cứu diễn tiến của thể loại thơ Nôm Đường luật, bổ sung, phục dựng lại sự phát triển của một bộ phận, một dòng văn học cung đình độc đáo trong lịch sử.

Ngoài phần mở đầu, kết luận, thư mục tài liệu tham khảo, phụ lục, kết cấu Luận án gồm 4 chương.

Chương 1: Tổng quan tình hình nghiên cứu liên quan đến đề tài Luận án.

Chương 2: Những tiền đề hình thành dòng thơ Nôm các chúa Trịnh.

Nhà nước phong kiến Đại Việt thời Lê - Trịnh tồn tại song song hai bộ máy quyền lực. Triều đình (đầy đủ “lục bộ”) do vua Lê đứng đầu, Phủ liêu (đặt ra “lục phiên”) do chúa Trịnh nắm giữ. Đó là một thiết chế hết sức đặc biệt trong lịch sử phong kiến Việt Nam - thiết chế “lưỡng đầu” vua Lê - chúa Trịnh. Tuy có các cuộc nội chiến Lê - Mạc, Trịnh - Nguyễn, một số cuộc nổi loạn, khởi nghĩa và đặc biệt có tình trạng phân liệt Đảng Trong - Đảng Ngoài, nhưng về cơ bản, quốc gia Đại Việt cũng có những quãng thời gian tương đối ổn định về kinh tế - xã hội, phát triển về văn hóa - văn học.

Văn hóa thời Lê - Trịnh kế thừa và kết nối hệ tư tưởng thời Lê từ thế kỷ XV, lấy Nho giáo làm nền tảng tư tưởng của mọi thiết chế chính trị, xã hội. Văn học thời Lê Trung hưng vẫn kế thừa văn học thời Lê sơ từ thế kỷ XV. Đó là nền văn học Đại Việt phản ánh tinh thần của một dân tộc đã cường thịnh, với nhiều tác phẩm có giá trị. Văn học chữ Hán vẫn là dòng văn học chủ lưu nhưng văn học chữ Nôm cũng rất phát triển. Các chúa Trịnh tuy bận rộn chính sự nhưng vẫn có ý thức khôi phục, kiến thiết văn hóa, xã hội. Đặc biệt, họ rất chú trọng đến văn chương, học thuật. Họ quan niệm văn chương mang chức năng chính trị, đạo lý; sáng tác văn chương thực chất cũng là một khía cạnh nghệ thuật xác lập quyền thống trị, là

một phương tiện hữu hiệu để thuyết giáo, giáo huấn cho đạo trị nước. Những vấn đề đó chính là tiền đề hình thành nên dòng thơ Nôm Trịnh phủ.

Dòng thơ Nôm Trịnh phủ với các tác gia tiêu biểu: Trịnh Căn, Trịnh Cường, Trịnh Doanh, Trịnh Sâm là những dấu mốc quan trọng. Thơ Nôm các chúa Trịnh vừa có sự kế thừa, tiếp nối những thành tựu thơ Nôm thời kỳ trước đó với những đỉnh cao như *Quốc âm thi tập* (Nguyễn Trãi), *Hồng Đức quốc âm thi tập* (Lê Thánh Tông và văn thân thời Hồng Đức), *Bạch Vân quốc ngữ thi tập* (Nguyễn Bỉnh Khiêm),... vừa góp phần thúc đẩy sự phát triển của thơ Nôm các giai đoạn sau này với các tên tuổi như Hồ Xuân Hương, Bà Huyện Thanh Quan, Nguyễn Khuyến, Tú Xương... Tuy chưa thực sự là những thành tựu nghệ thuật đỉnh cao, mang tính kết tinh, hoặc tìm tòi mở hướng, tạo bước phát triển đột biến cho thơ ca dân tộc, nhưng dòng thơ Nôm chúa Trịnh có ý nghĩa giữ nhịp bình đều, không bị đứt quãng và đã có đóng góp đáng kể cho sự phát triển thể loại thơ Nôm.

Chương 3: Đặc điểm nội dung thơ Nôm các chúa Trịnh.

Dòng thơ Nôm các chúa Trịnh mang đậm sắc thái văn hóa cung đình; phần lớn mang đậm tính điển phạm, ước lệ trung đại; mang tư tưởng cảm xúc đậm tính chất Nho giáo như: thơ ngôn chí, thơ tụng ca, thơ khuyến giới, thơ trữ tình,...

Thơ ngôn chí hướng đến thể hiện đạo (lý tưởng chính trị và đạo đức Nho giáo) mà ít nói đến tình. Đây là loại thơ “khẩu khí” thể hiện khí tượng, phong cách vua chúa. Trong thơ Nôm chúa Trịnh, lý tưởng chính trị và lý tưởng đạo đức, luân lý có quan hệ chặt chẽ với

nhau, cái này là công cụ của cái kia, và ngược lại cái kia là đường hướng của cái này. Tất cả được các thi nhân họ Trịnh thi triển trong tác phẩm của mình một cách rộng rãi.

Thơ tụng ca - khuyến giới: Cảm hứng bao trùm thơ Nôm Trịnh phủ là ca tụng minh quân, thánh nhân, xã hội thái bình thịnh trị và thuyết lý giáo dục đạo đức Nho gia. Các chúa Trịnh muốn thể hiện sự kế thừa, tiếp nối vương triều của Lê Thánh Tông thời Hồng Đức: lấy Nho giáo làm một chỗ dựa vững chắc về tinh thần, làm một mô hình lý tưởng để hành đạo và sử dụng văn chương như một phương tiện hữu ích và đắc lực để tuyên truyền cho tư tưởng ấy. Triết lý nhân sinh răn dạy đạo lý của dòng thơ Trịnh phủ ngoài mục đích giữ vững phép tắc trong nhà, tạo mối quan hệ nhân ái trong họ hàng còn hướng tới nhiều đối tượng và mối quan hệ khác nhau trong xã hội. Là những bậc quân vương, muốn mưu việc thịnh trị cho nước, chúa Trịnh làm thơ để tôn sùng các bậc thánh triết và khuyến giới tướng sĩ, úy lạo các bậc đại thần, sứ giả để động viên, khuyến khích họ làm tròn nhiệm vụ,... Nội dung này phần nhiều là do yêu cầu về chính trị, quân sự và hoàn cảnh cụ thể quy định. Khuynh hướng thù tạc và thỏa mãn với hiện thực trong thơ Nôm chúa Trịnh cũng được biểu hiện rõ nét.

Thơ trữ tình: Tính chất cung đình, tụng ca không hạn chế hoàn toàn giá trị thẩm mỹ của dòng thơ Nôm Trịnh phủ, mà nhìn từ góc độ khác, dòng thơ này còn có những vần thơ giàu mỹ cảm khi viết về cảnh sắc thiên nhiên, phong vật đất nước. Thi ca trữ tình của các chúa Trịnh cũng có sức hấp dẫn riêng, không chỉ bởi ở những cảm xúc chân thực mà còn

ở bút pháp điêu luyện, chải chuốt. Các bài thơ trữ tình đề vịnh phong cảnh thiên nhiên, bộc lộ tâm sự cá nhân cũng không ngoài ngụ ý thể hiện lý tưởng và tụng ca về một triều đại thái bình thịnh trị.

Chương 4: Đặc điểm nghệ thuật thơ Nôm các chúa Trịnh.

Nghệ thuật thơ Nôm các chúa Trịnh khá điêu luyện và đa dạng. Các chúa Trịnh đã biết vận dụng hầu hết các khía cạnh của thi pháp văn học trung đại nói chung và thi pháp thơ Nôm nói riêng vào sáng tác của họ. Các chúa Trịnh có đóng góp quan trọng cho nghệ thuật thơ Nôm ở nhiều phương diện: thể loại (thơ Nôm Đường luật, thơ Nôm lục bát, thể song thất lục bát và khúc ngâm, thơ hát nói); ngôn ngữ (ngôn ngữ dân tộc, ngôn ngữ đời sống, ngôn ngữ ngoại nhập, ngôn ngữ kinh sách); bút pháp (bút pháp tượng trưng ước lệ và bút pháp tả thực, triết luận), đồng thời góp phần vào sự phát triển của dòng thơ Nôm này trong lịch sử văn học dân tộc. Ngược lại, nghệ thuật thơ Nôm các chúa Trịnh phản ánh khá đầy đủ một số phương diện cơ bản trong nghệ thuật thơ Nôm nói riêng và nền văn học Nôm của Việt Nam thời trung đại nói chung.

Nghệ thuật thơ Nôm các chúa Trịnh cũng khẳng định tài năng văn học, trình độ học vấn, trình độ văn hóa cao của các bậc quân vương kiêm tác giả văn học, phản ánh bức tranh văn hóa chung của giai đoạn mà họ tại vị. Từ đây có thể lý giải được những diện mạo, đặc điểm và thành tựu mà nước Đại Việt đương thời đạt được dưới sự cai trị (trên thực tế) của các chúa Trịnh.

Nghiên cứu thơ Nôm các chúa Trịnh theo hướng “Thi pháp dòng họ”, Luận án tìm hiểu toàn diện dòng thơ Nôm chúa

Trịnh, từ các thể thơ, từ tiền đề lịch sử - xã hội đến văn hóa - văn học, từ yếu tố thời đại đến yếu tố cá nhân tác giả, từ đặc điểm nội dung đến đặc điểm nghệ thuật, qua đó nhận diện một số đặc điểm cũng như khẳng định những đóng góp của dòng thơ này trong tiến trình thơ ca trung đại Việt Nam.

Thứ nhất, dòng thơ Nôm các chúa Trịnh được hình thành trên nền tảng một xã hội phong kiến tương đối ổn định, phát triển khá rực rỡ về văn hóa nghệ thuật, lấy Nho giáo làm nền tảng tư tưởng, kế thừa thành tựu nghệ thuật của dòng văn học (thơ) Nôm (Đường luật), xuất phát từ vị thế các chính trị gia - thi nhân - Nho gia của các tác giả chúa Trịnh mà nảy nở và quay lại phản ánh chính cái nền tảng văn hóa xã hội, tư tưởng, vị thế đó.

Thứ hai, nghiên cứu đặc điểm thơ Nôm các chúa Trịnh có thể thấy, cảm hứng chủ đạo của dòng thơ này mang đậm tính chất cung đình, tức là, hoặc ca ngợi triều đại, khẳng định, đề cao công tích, ân huệ trị dân; hoặc vịnh cảnh sông núi, chùa miếu, thiên nhiên, thể hiện niềm tự hào về văn vật quê hương đất nước. Nội dung tư tưởng thường tập trung vào các vấn đề cơ bản như: quan niệm tu thân, tề gia, trị nước; tam cương ngũ thường; giáo huấn, khuyến khích bề tôi lương đồng; thiên thú, thiên vị, v.v... Những chủ đề đó phản ánh hoàn cảnh lịch sử chính trị, văn hóa cụ thể của nước Việt thời Lê Trung hưng.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam tháng 6/2015.

TK.
giới thiệu